

ZERGATIK GORDE X LETRA MAILEGUZKO HITZETAN

*Jose Ramon Etxebarria,
Kepa Altonaga,
Martxel Ensunza,
J.M. Txurruka.*

Txosten honen abiapuntua, biltzarreko batzordeak “Zergatik gorde *x* kontsonante aurrean” gaiari buruz genuen ikuspuntua adierazteko gomita izan zelarik ere, izenburua zerbait aldatzea erabaki dugu, aldi berean arau gisako adierazpen orokorragoa egiteko asmoz, salbuespenak esaldi horren inguruakoak izanik.

Txostenean ez dugu aipamen bibliografiko berezirik egingo, gai honetaz idatzirikoak biltzarkideen artean ezagunak direlakoan, eta horregatik, maileguzko hitz berriei buruz Euskaltzaindiak harturiko erabaki/gomendioetatik abiatu, zuzen-zuzenean geure proposamena egingo dugu, ondoren horri eusteko ditugun arrazoiak zeintzu diren azalduz.

Dakigunez, 1986. urtean Euskaltzaindiak argitaraturiko liburuan honako lau ataletan eman zen gomendioa:

“1. Hasieran eta bukaeran *x* duten maileguak aldatu gabe idatzi-ko dira: hala nola, *xenofobia* eta *fenix*.

2. Bokal artean ere *x* idatziko da: *taxi*, *sexu*, *oxigeno*.

3. Kontsonante aurrean ez da *x* idatziko, *s* baizik, honetan tradizioari (*estrainio*, *testu*, *eskumiku*, *espresuki*) jarraituz.

4. Baina kontsonante ondoan *x*: *Marx*, *marxismo*, *Xerxes*.”

Bistakoa denez, lau atalok bakarrean bil daitezke ondoko erara adierazirik: “*x* duten maileguak aldatu gabe idatziko dira, letra hori kontsonante aurrean ageri denean izan ezik. Kasu honetan, *x* idatzi ordez *s* idatziko da”. Salbuespen horretarako arrazoi modura, “tradizioari jarraitzea”-rena aipatzen da. Gure eritziz, ondo dago tradizioan erabilitako hitzak bere horretan uztea. Baina hartzeko diren maileguzko hitzei buruz ari garelarik —eta bereziki hitz oso tekniko eta espezializatuiei buruz—, gure ustez, arrazoi hori ez da nahikoa, salbuespena etorkizunari begira ere finkatzeko, egokia izan arren, ordea, iraganari dagokionez.

Esandakoa oinarriturik, gure proposamena are laburragoa da:

*“x letra duten maileguak aldatu gabe idatziko dira, letra horri dagokio-
nez”.*

Arau orokor honek zenbait salbuespen izan ditzake, aspaldiko tradiziotik datozen hitz arrunten kasuan, baina, arlo zientifikoan etengabe ageri diren hitz berriei dagokienez, biderik egokiena bere horretan onartzea dela uste dugu.

Guk dakigula, proposamen hau L. M. Mujika-k bere hiztegian praktikan erabilitakoa da, eta sinpleena izateaz gainera, egokiena delakoan gaude, jarraian azaltzera saiaturiko garenez. Horretarako, gure arrazonamenduaren osagarriak atal desberdinetan ordenaturik azalduko ditugu, proposamenaren funtsa guztien arteko amankomuneko loturan bilatu behar delarik, eta aurkezpenaren ordenak garrantzirik ez duelarik.

– Proposamen honen lehenengo oinarria x letra euskal alfabeto arruntaren multzokoa izatean datza, horrela maileguzko hitzetan zertan aldatu beharrik ikusten ez dugularik. Alegia, ez da c , g , v , w edota antzeko letren kasua, x letra euskara arruntean ere erabiltzen baita.

– Dena den, euskal hitz arrunten adierazpenean, x letrak duen ahoskera eta maileguzko hitz berrietan erabili ohi dena ez da berbera. Adibidez, *hauxe*, *goxo*, *gaixo*,... interbokalkoetan, *xamur*, *xagu*,..., hasierakoetan, edota *pixka*, *kaxkagorri*,... kontsonante aurrekoetan erabili behar den ahoskera, eta hitzaren barneko kokapenean toki berean ageri diren *xenofobia*, *oxigeno*, *exponentziala* hitzetan erabili behar dena, oso desberdinak dira.

– Aurrekotik ondoriozta daitekeenez, idazkera bakarra baina ebakera desberdinak erabiltzea proposatzen dugu. Edozertara, ez dugu uste horrek inolako arazorik sortzen duenik, euskara batuaren idazkeraz ari baikara. Euskal grafiarekin bat ez datozen kasuak baztertu egin behar direla entzun izan dugu maiz. Hala ere, berau ez litzateke kultur hitzen grafia ahoskerarekin bat ez letorkeen kasu bakarra, Euskaltzaindiak aspalditik *-kt-*, *-pt-*, *-tm-*, *-ft-*, *pn-*, *-mn-*, *-nst-* gisako kontsonante-multzoak bere horretan uztea erabaki baitu, (*hektometro*, *Optika*, *Aritmetika*, *erritmo*, *oftalmologo*, *pneumatiko*, *himno*, *mnemoteknia*, *institutu*,...) ohiko ebakieran hitzun askok sinplifikaturik ematen badituzte ere. Hortaz, ez legoke kontraesanik x bera ere horrela mantentzean.

– Proposamen sinplifikatu honekin orain arteko gomendioaren erabilera okerragatik sortutako zenbait joera agertzea zailago gertatuko litzateke, non s eta non x idatzi behar den zalantzarik sortuko ez litzatekeelarik, eta bokalen arteko x letra ez litzateke s bihurtuko, behin baino gehiagotan irakurri ditugun “*esistitu*”, “*osigeno*” eta antzekoak nekezago agertuko liratekeelarik.

– Gure proposamenari jarraituz, koherentziazko hainbat abantaila letorke. Adibidez, hitz zientifikoaren kasuan hainbat alditan ageri den *ex-*aurrizkia ez litzateke batzutan *ex-* (bokal artean) eta bestetan *es-* (kontsonante aurrean) agertuko, eta h letraren aurrean zalantzarik ez litzateke izango, *exhaustibo* (ala *eshaustibo*?) gisako kasuan adibidez. Hots, modu berean idatziko litzateke kasu guztietan: *exzentriko*, *exofthalmiko*, *exhaustibo*, *expansio*,..

Atal honetan bereziki aipatu nahi dugu, *ex*- aurrizkiari *s* edo *z* le-
trez hasten diren hitzak/osagaiak gehitzean sortzen den kasua, hala
nola, *exsufflatu*, *exzentriko*, *exzistatu*,... hitzena. Gure aburuz, horrelakoe-
tan ere askoz egokiagoa da *x* letra bere horretan gordetzea.

– Bestalde, oso kontutan hartu behar dira, bikoteka ageri diren au-
rrizkien kasua, hala nola *ex*-/*in*- direlakoena, elkarren parean ageririk
antonimo-bikoteak sortzeko erabiltzen direnak. Ehundaka dira horrela-
koak zientziaren arloan: *exklusio/inklusio*, *explosio/inplosio*, *exfiltra-
tu/infiltratu*, *exhalazio/inhalazio*, *exportazio/inportazio*,... Zeresanik ez,
holakoetan ere guk proposaturikoa egokiagozat dugula.

Bestelako bikoteak ere aipagarriak dira, hain zuzen ere, ekibokoak
edota nahasgarriak gerta daitezkeenak, *x* ala *s* letra erabili arau esan-
gura desberdinekoak izanik. Kasurako *exkalatu* ≠ *eskalatu*, *extro* ≠ *es-
tro* (*estru*), *externizazioa* ≠ *esternizazioa*, *exterorrezeptorea* ≠ *esterorezep-
torea*,... Hemen ere *x* letra gordetzeak eremu semantikoen banaketa
garbirako laguntza lekarke.

– Aurreko *ex*- aurrizkiak gainera, zientzian ba dira beste zenbait
aurrizki, barnean kontsonante aurreko *x* letra daramatenak, hala nola,
extra-, *dextro-*, ...Ez dirudi oso egokia litzatekeenik, *x* hori kontsonante
baten aurrean joateagatik *s* bihurtzea.

– Oro har diogun, testu zientifikoetan grafiak duen garrantzia oso
handia dela. Testu zientifikoak *idatziz/irakurritz* lantzen dira gehienbat,
beraien hausnarketak astia eskatzen baitu, eta horregatik oso garran-
tizkoa da beraien inpaktu grafikoa.

– Hitz zientifikoez ari garenean, kontutan hartu behar dugu mai-
leguak hartzerako orduan abiapuntutzat erabili ohi dugun hizkuntza in-
gelesa dela gehienetan (eta neurri txikiagoan alemana, frantsesa eta
gaztelania), berori baita gaur eguneko hizkuntza menperatzailea, infor-
mazio gehienen iturri zuzena, nahiz eta jakin dakigun, benetako abia-
puntua latina edo grekera direla. Nolanahi dela, gehientsuenetan inge-
lesaren galbahetik pasatu ondoko mailegua suertatzen zaigu
fidagarriena.

Esandakoaren bidetik, honek ez du esan nahi espainieraz *x* idaz-
ten diren guztietan euskaraz ere horrela jarri behar dugunik, grezieraz-
ko jatorrizko hitzera zuzenik joz gero grafia bestelakoa gerta baitaiteke,
adibidez, *ekstasi* berbaren kasuan gertatzen den bezala, horregatik in-
gelesek *ecstasy* gisa ematen dutena.

Eta, kasurako, *x* letraren erabilpen “unibertsalari” dagokionez, Ma-
tematikan erabili ohi diren *exp* (≡ *exponentzial*) gisako laburdurak
–ingelesez harturik, mundu osoan zehar erabili ohi direnak– onartuz,
logikoa dirudi euskaraz ere *exponentzial* idazkera hobestea.

Arau orokorra eman ondoren, salbuespenekin has gaitzke. Berauek, Zien-
tziaren arloan oso erabilpen hedatua ez duten hitz zaharren kasuan aplikatu be-
harko lirerateke soilik. Horrelatan, bada, biderik egokiena horrelakoen zerrenda

prestatzea litzateke, kontsonante aurrean *s* letra zeintzu hitzetan hobetsiko litzatekeen adieraziz. Gure eritziz, zerrenda horrek itxia izan beharko luke, orain arteko tradizioan sendoki oinarrituriko hitzekin osotua izanik. Ez gara gu egokienak hori erabakitzeke, baina, praktikotasunaren izenean, *numerus clausus* gisako zerbait egin liteke. Beraz, araua ematean hitz horien zerrenda zehaztuko litzateke. Zerrenda hori osotuz joan dadin, 1986. urtean emaniko gomendioan tradizioari loturik adierazitako hitzak sartzeara proposatuko genuke, hots, *estrainio*, *testu* (baina *textu* ere, *kontextu* hitzarekin batera), *eskumiku*, *espresuki*, *mistoa* (baina *mixto*)...

Salbuespenen arloan sarturik, zenbait kasu berezi aipatu nahi genituzke, banaketa semantikoa proposatzeko egokiak liratekeenak, modu eta maila desberdinetan erabiltzen diren hitzak baitira. Horrelakoetan *s/x* bikoiztasuna mantentzea proposatuko genuke, egokia izan daitekeelakoan baikaude. Gure aldetik, bikoiztasun hori praktikan erabili izan dugu. Azalpenerako, bi kasu konkretu aipatuko ditugu, bestelakorik ere egon daitekeela onartuz.

— Lehenengo kasua *testu/textu* bikotearena da. Bizkaian bederen bizirik dagoen tradizioari jarraiki, *testu*, *testulari* eta antzekoak egokituz dauzkagu, *kontu*, *kontulari*, *sasibertsolari* eta antzeko esangurarekin. Dakikegunez, *testua* elkarrizketan erabili ohi den esaldi labur errimatua da, sarri erantzun bizkorra ematean erabiltzen dena, egindako galderari errimaz erantzunez. Esate baterako,

—Zer moduz dabil Jon?

—Hura? Asko hartu eta gutxi emon.

Gisa horretako hitz-jokoari deritzo *testu*, eta holakoak egitearen zaleari esan ohi zaio testulari. Uste dugu, balio semantiko horrekin egokiro gorde daitekeela *testu*, *testulari* idazkera.

Ostera, egokiagotzat daukagu *textu*, esangura teknikoarekin erabilia izateko, edota *textuliburu* bezalako hitzetan. *Textu* hitza *kontextu* (edo *textuinguru*) hitzarekin batera joan daiteke.

Horretan, ba, bikoiztasuna lagungarri eta argigarri gerta daitekeelakoan gaude. Gainera, lehenagotik ere egin izan dira antzeko bikoiztasun semantikokoak (*istorio/historia*, *itxi/herts*i eta antzeko hitzen kasuan adibidez, nahiz *x* letradunak ez izan), euskara idatzian bederen.

— Bigarren kasua *misto/mixto* bikoteari dagokio. Hemen ere, *misto* hitza hitz zaharren multzokoa da, *pospolua* adierazi nahi duena alde batetik, edota *ausarta* bestetik. Ostera, *mixto* hitza izaera edo talde desberdinetako elementuez osotutako multzoei gehitzen zaien adjektiboa adierazteko erabili ohi dugu Fisikan eta Matematikan (*biderkadura mixto*a, adibidez).

Bistakoa denez, alde batera utzi dugu *mizto* hitza, sugeen mihi luzea adierazteko erabili ohi dena, eztenaren edo pozoiairen baliokidea izan daitekeena, hitz honek ez baitu zerikusirik aurrekoarekin, antzekotasun formala baino.

Beste mailako argumentua ere plazaratu nahi genuke, zientziaren arloan izandako praktikari dagokionez. Azken urteotako “tradizioarena” da, edo zehatzago adierazi nahi bada, zientziaren arloko euskara idatziaren tradizioarena. Txostenean aztertzen ari garen arazoaz, hots, maileguetako *x* letraren erabilpenaz, unibertsitate mailako textugintza zientifikoa, oro har, bi joera eratu izan dira, Elhuyar taldearen eta Udako Euskal Unibertsitatearen argitarapenen inguruan. Joera horien banaketa, Euskaltzaindiak kaleratutako gomendioaren inguruan sortu zen, Elhuyar-ekoez hitzez hitz hartu zuen bitartean, Leioako Zientzi Fakultatearen inguruko irakasleek gomendioa kritikoki hartu zutelarik. Gomendio horretan etena sortu zen ordurarteko tradizioan nagusi zen *x* letraren gordeketa. Eta “tradizio” hitza erabili dugu berariaz, bere laburrean zientzien erabilpen unibertsitarioan dagoen bakarra delako, nahiz eta azken hogeita bost urteotakoa baino ez den. Puntu edo ñabardura hau gutxiegi azpimarratzen delakoan gaude.

Ondorioz, txostenean esandakoa laburbilduz, eta hasieran azaldutakoaren bitartek, hitz oso arrunten salbuespena onargarria den arren (eta beste kasu bereziren bat ere, agian), oro har, hitz teknikoaren kasuan, inguruko hizkuntza nagusietan *x* batez idazten diren maileguak bere horretan uztea proposatu nahi dugu, letra horri dagokionez. Horregatik eskatzen dugu lehenago Euskaltzaindiak emaniko gomendioa aldatzea, bere sasoian egin genuen bezalaxe.